

спрямованість мовленнєвих ходів комунікантів, тональність спілкування, тобто емоційно-аксіологічну та змістово-інформаційну організацію мовлення. Вплив непрямого адресата на розгортання мовленнєвої взаємодії активних учасників теледебатів може слугувати перспективою дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2006. – 248 с.
2. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация. – М.: Гнозис, 2006. – 376 с.
3. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2002. – 333 с.
4. Кожина М.Н. Речевой жанр и речевой акт // Жанры речи: Сб. научн. статей. – Саратов: Изд-во Гос. УНУ "Колледж", 1999. – Вып. 2. – С. 52 – 61.
5. Матвеева Т.В. К лингвистической теории жанра // Collegium: Международный научно-художественный журнал. – Вып., посвященный Михаилу Булгакову. – 1995. – №1 – 2. – С.65 – 71.
6. Почепцов Г.Г. О коммуникативной типологии адресата // Вісник ХНУ. – 2006. – № 741. – С. 216 – 218.
7. Салимовский В.А. Функционально-стилистическая традиция изучения жанров речи // Жанры речи: Сб. научн. статей. – Саратов: Изд-во Гос. УНУ "Колледж", 1999. – Вып. 2. – С. 61 – 75.
8. Седов К.Ф. Анатомия жанров бытового общения // Вопросы стилистики. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1998. – Вып. 27. – С. 11.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Шмелева Т.В. Речевой жанр: опыт общелингвистического осмысления // Collegium: Международный научно-художественный журнал. – Вып., посвященный Михаилу Булгакову. – 1995. – №1 – 2. – С. 57 – 65.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. The Commission on Presidential Debates // <http://www.debates.org/pages/about.html>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Кукса – аспірант кафедри зіставного мовознавства та теорії і практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИСКУРС ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Марина ЛАРЬКІНА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуті основні особливості інституційного дискурсу як соціолінгвістичного феномену, подано опис головних видів та компонентів цього типу дискурсу, сферу його функціонування, охарактеризовано соціолект як систему мовних засобів інституційного спілкування.

The main peculiarities of the institutional discourse as the sociolinguistic phenomenon are investigated in this article; the description of the main arts and components of this type of the discourse, its field of activity are given; social dialect as the system of language means of the institutional communication is characterized.

Антропоцентризм став одним з основних парадигмальних векторів лінгвістики кінця ХХ ст. Людина, що говорить, мислить, відчуває, є головною діючою особою у світі та мові, тому все більше уваги приділяється проявам людської особистості при використанні мови. У зв'язку з цим з'являються нові галузі дослідження – когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, гендерні студії тощо. Досягнення у цих галузях допомагають наблизити теорію комунікації до потреб практики спілкування в умовах різноманітного соціального і культурного оточення.

Об'єктом цієї статті є інституційний дискурс, а предметом – його соціолінгвістичні характеристики. Відповідно, метою статті є виявлення основних особливостей дискурсу, який обслуговує соціально значущі суспільні сфери. Це передбачає вирішення таких завдань: визначити основні відмінності інституційного (ІД) та персонального (ПД) дискурсів і охарактеризувати основні соціолінгвістичні особливості інституційного дискурсу.

Актуальність заявленої теми підтверджує інтерес, який вона викликає у наукових колах. "Дискурс" належить саме до тих питань, які становлять значну проблему для мовознавців всього світу. Нечітке визначення дискурсу привело до того, що це поняття стали використовувати поряд з такими поняттями, як "мовлення" (за відомим визначенням Н.Д. Арутюнової, дискурс – це мовлення, занурене в життя) і "текст". Різні вчені наводять свої визначення цього явища. Російський лінгвіст В.І. Карасик розуміє дискурс як "текст, занурений у ситуацію спілкування або навпаки – як спілкування за допомогою тексту" [5: 350]. У свою чергу, Л.Р. Безугла визначає це поняття як "мисленнєво-комунікативну мовленнєву діяльність, зафіксовану текстом" [1: 72].

Визначення поняття "дискурс" через поняття "текст" не випадкове. Л.Р. Безугла підкреслює, що текст "являє собою результативну частину дискурсу, вербалізований продукт мисленнєво-комунікативної діяльності суб'єктів комунікації, це мовний матеріал, фіксований на тому чи іншому матеріальному носії за допомогою письма" [1: 76]. М.Ю. Олешков називає текст "сегментом дискурсу" та робить такий висновок щодо природи дискурсу: "Це поточна мовленнєва діяльність, що обслуговує комунікативну сферу, та тексти, що виникають у результаті цієї діяльності, реалізуються у семіотичному просторі за допомогою вербальних і невербальних знаків і мають певну структуру, жанрові особливості та прецедентний тезаурус" [6: 92]. При цьому визначення дискурсу ще й через поняття "мовлення" вказує на динамічний характер цього феномену.

М.Я. Димарський, акцентуючи у понятті дискурсу ознаку процесуальності, вважає, що докорінною його відмінністю від тексту є прив'язаність дискурсу до реального, фізичного часу, в якому він протікає, тоді як текст існує у фізичному часі не самостійно, а у формі матеріального об'єкту – носія тексту. Він вважає, що накопичувати інформацію може тільки текст, а дискурс виступає лише як передавач інформації (цит. за [6: 92-93]). Ця точка зору корелює з думкою А.Г. Баранова, який протиставляє текст і дискурс, відповідно, як віртуальний текст (текст, записаний поза ситуацією спілкування) і актуальний текст (текст у ситуації реального спілкування), тобто знову-таки вказує на неподільність та взаємопов'язаність цих понять (цит. за [4: 308]).

Серед ознак дискурсу А.М. Приходько називає континуальність (дискурс не має просторово-часових меж, початку та кінця), недискретність (синтезованість когнітивного і комунікативного), контекстуальність (ситуативність) і принципову відкритість (дискурс – це континуум, що не покладає жодних обмежень щодо свого наповнення реальними текстами, жанрово-мовленнєвими формами тощо) [8: 23]. Протиставляючи ці характеристики дискурсу замкненості, дискретності, статичності тексту, він розуміє цей феномен як "багатовимірне соціо- і лінгвокультурне явище, у межах якого здійснюється вербальна комунікація у певній предметно-тематичній сфері" [8: 24].

При вивченні дискурсу постає й питання про його типологію. Зважаючи на таку вже згадувану рису дискурсу, як його відкритість, будь-яка класифікація видається відносною та замкненою. Тож доцільно акцентувати увагу на диференціації дискурсу з позицій соціолінгвістики, тобто з точки зору науки, що займається вивченням мови в аспекті її функціонування. На думку В.І. Карасика, слід виокремлювати два основних типи дискурсу – персональний (особистісно орієнтований, розмовний) і інституційний (статусно орієнтований). Науковець зазначає, що у першому випадку в спілкуванні беруть участь комуніканти, що добре знають один одного, мовець виступає як особистість у всьому багатстві свого внутрішнього світу; у другому – спілкування відбувається в рамках статусно-рольових відносин, має місце "мовленнєва взаємодія представників соціальних груп або інститутів один з одним, з людьми, що реалізують свої статусно-рольові можливості у рамках складених суспільних інститутів, число яких визначається потребами суспільства на конкретному етапі його розвитку" [4: 280].

І.Є. Фролова [10: 70] протиставляє персональний (розмовний – у її термінології) та інституційний дискурс за такими основними параметрами:

- орієнтованість: процесуальна ПД і структурна ІД;
- наявність мовленнєвих обмежень: мінімум у ПД, максимум – в ІД;
- зміна комунікативних ролей: відносно вільна в ПД, відносно фіксована в ІД;
- залежність від ситуації та контексту: значна в ПД, мала – в ІД;
- організація когнітивно-семантичного простору: примат локальної організації в ПД, примат глобальної – в ІД;
- телеологія: багато цілей локального порядку в ПД і мало цілей глобального порядку в ІД.

Крім того, ПД та ІД можна також розмежувати за такими конститутивними факторами / реєстрами, як середовище (комунікативний простір), режим (офіційність – нейтральність – неофіційність) і стиль спілкування (так звані функціональні стилі) [8: 25]. Згідно фактору "середовище" персональний дискурс – це дискурс побуту, егалітарного спілкування, що

здійснюється поміж комунікантами, які добре знають один одного, та спрямований на вирішення щоденних проблем і підтримки контакту. Характеристики інституційного комунікативного простору чітко й стисло виклав Р.Є. Пилипенко: "Це ієрархічно організоване середовище комунікативної та інформаційно-комунікаційної взаємодії мовців, поєднаних спільною інституційною територією, статусно-рольовими правилами поведінки, спорідненими моделями суспільних і фахових знань, а також особливим добором комунікативних стратегій і тактик" [7: 5].

Аналізуючи ці два типи дискурсу за критерієм "режим спілкування", можна стверджувати, що ІД, на відміну від ПД, володіє середнім і високим рівнем офіційності залежно від співвідношення статусних позицій учасників комунікації. Два названі типи дискурсу також апелюють до різних функціональних стилів. У персональному використовується літературно-фамільярний або розмовний стиль. Стильовий діапазон ІД ширший: тут фігурують офіційно-діловий, науково-професійний, публіцистичний, а також літературно-розмовний стилі. Це дозволяє констатувати експансію ІД серед багатьох сфер людської діяльності, вказує на його чітку структурованість і стереотиповість порівняно із персональним дискурсом.

Головною ознакою ІД слід вважати його залученість до соціальної взаємодії, яка відбувається переважно всередині суспільних інститутів. Р.Водак характеризує останні як анонімні утворення, побудовані за принципами влади та ієрархії, що часто призводить до їх неефективної діяльності; суспільні інститути при оформленні документації використовують переважно пасивні конструкції та мають власний усталений символізм (звернення, звороти, жарти, логотипи тощо), що, на думку Водак, закликає маскувати конфлікти й створювати видимість гармонії і порядку [2: 23-24].

Одним з найважливіших компонентів ІД як соціолінгвістичного феномену є ролі, які виступають головною передумовою його використання і в яких відображені соціально зумовлені відносини між комунікантами. Ці ролі визначаються статусом – "комплексом постійних соціальних і соціально-демографічних ознак, що характеризують індивіда" [3: 13]. Індикаторами соціального статусу комунікантів можуть бути одяг і зовнішній вигляд взагалі, професія і посада, ім'я, автомобіль, також норми етикету, яких дотримуються у спілкуванні, та, звичайно, мова учасників комунікації. Людина вступає у той чи інший дискурсивний простір не тільки у певній соціальній ролі (що включає та розуміє під собою фактор "середовище спілкування" або тип соціального інституту), але і з певною метою, яку він реалізує за допомогою вербальних і невербальних засобів. ІД виявляється максимально широким поняттям, що охоплює мовну систему, а саме ту її частину, яка обслуговує відповідний сегмент комунікації, а також мовленнєву діяльність (сукупність лінгвальних і екстралінгвальних факторів) і текст. Іншими словами, цей тип дискурсу складається з таких основних компонентів, як його мова, текст і контекст.

Соціальний контекст (соціальна ситуація) детермінується "вторинними соціальними відносинами, що характеризуються різними цілями, зовнішньою оцінкою, частковим загальним знанням учасників, примусом, офіційним контролем, обов'язковою владою" [3: 16]. Л.В. Солощук виокремлює три основні фази, з яких складається комунікативна ситуація: "1) ініціальна фаза – зав'язування контакту, 2) змістовна фаза – підтримування контакту, 3) фінальна фаза – припинення контакту" [9: 24]. Залежно від характеру соціальної ситуації та її фази вживаються відповідні тексти-шаблони, які є найбільш релевантними для них. Це означає, що комунікативна реалізація ситуацій ІД може бути прогнозована з великою долею ймовірності. Деякі лінгвісти вважають, що така передбачуваність провокує так зване символічне насильство, оскільки кожний соціальний інститут створює та транслює свій дискурс, задає свої правила, категорії та норми і нав'язує їх суб'єктам цього дискурсу.

Необхідним інструментом ІД є система мовних засобів, завдяки якій відбувається комунікація. Таку систему називають соціолектом. Т. Лукманн визначає соціолект як "інституційний мовленнєвий стиль" та виокремлює такі його характеристики: 1) зумовленість певним стилем життя; 2) закріпленість за певними сферами спілкування; 3) вироблення специфічних показників відповідного мовленнєвого стилю – особливої конотативної насиченості стосовно слів, що виражають цінності цієї спільноти, особливих

переосмислень слів, особливих правил мовленнєвого етикету тощо (цит. за [3: 17]). Кожен соціолект спирається на норми, правила, концепти, що задані тим чи іншим соціальним інститутом і необхідні для конструювання відповідної картини світу та способів її інтерпретації. Оскільки така мова є доступною більшою мірою тільки представникам того чи іншого соціально-комунікативного простору, то вона також є критерієм соціальної ієрархізації.

В.І. Карасик виокремлює такі види ІД: політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, педагогічний, релігійний, спортивний, науковий, сценічний, медичний, діловий, рекламний та мас-медіальний [4: 282]. Цей список не є суворим або сталим, його можна змінити або розширити. Хоча багато вчених акцентують відносність будь-якою класифікації видів дискурсу, припускаючи, що у ньому "все можливо", все ж таки ІД та його різновиди є найбільш структурованими та програмованими.

Кожний вид ІД має у своєму розпорядженні власну систему мовленнєвих жанрів, що використовуються залежно від соціальної ситуації, яку він задає. Жанри інституційного мовлення є переважно вторинними, тобто такими, що актуалізуються безпосередньо у спілкуванні. Це призводить до того, що у більшості випадків логіка дискурсу порушується або коригується. Важливу роль тут також відіграють прецедентні тексти – усні або письмові джерела, на основі яких будується весь мовленнєвий корпус інституційної комунікації. Ці тексти використовують переважно стандартизовані мовні формули або кліше (залежно від фази комунікативної ситуації – привітання, запит, звіт, рекламація тощо) та пасивні конструкції, що надають нейтральності та нечіткості формулювань.

Висновки. Диференціюючи типи дискурсу з точки зору соціолінгвістики, виокремлюють персональний та інституційний типи дискурсу. Перший тип описує спілкування між мовцями, що добре знають один одного. Другий тип – інституційний – являє собою статусно-орієнтований дискурс, який зводиться до зразків вербальної поведінки, що склалася у суспільстві стосовно закріплених сфер спілкування, і реалізується у контексті певної соціальної ситуації. Цей тип дискурсу оперує власною субмовою (соціолектом) – системою професійно-орієнтованих знаків, до якої апелюють учасники суспільно-інституційної комунікації і яка характеризується стереотиповістю і програмованістю, а також системою жанрів і прецедентних текстів. Вибір того чи іншого соціолекту залежить від виду інституційного дискурсу та комунікативних інтенцій мовців.

Перспективою дослідження є вивчення такого жанру ІД, як інституційне оголошення, складення класифікації цього жанру, виявлення його функціональної специфіки і лінгвокогнітивних характеристик.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: монографія. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
2. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика. – Волгоград: Перемена, 1997. – 144 с.
3. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Институт языкознания АН СССР, Волгоградский педагогический институт, 1991. – 495 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Карасик В.И. Языковые ключи. – Волгоград: Парадигма, 2007. – 520 с.
6. Олешков М.Ю. Моделирование коммуникативного процесса: монографія. – Нижнетагильская гос. соц.-пед. акад. – Нижний Тагил, 2006. – 336 с.
7. Пилипенко Р.Є. Інституційний комунікативний простір Німеччини: автореф. дис. док. філол. наук. – К.: КНУ імені Т.Шевченка, 2007. – 40 с.
8. Приходько А.Н. Таксономические параметры дискурса // Язык. Текст. Дискурс. Научн. альманах Ставроп. отд. РАЛК. – Ставрополь: СГПИ, 2009. – Выпуск 7. – С. 22-30.
9. Солошук Л.В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі: автореф. дис. док. філол. наук. – К.: КНУ імені Т.Шевченка, 2009. – 40 с.
10. Фролова І.Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі: монографія. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 344 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Ларькіна – аспірантка кафедри німецької філології і перекладу Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.